

ר"מ בישיבת "מרכז הרב"

בסוגית קביעת השנה בפירות ובירקות

א. שיטת רש"י

הגמ' (ר"ה י"ב ע"ב) לומדת לענין מעשרות מפסוקים, שבתבואה וביתים הולכים אחר הבאת שליש. ומסביר רש"י, שם ד"ה "מנא", ששיעור זה של הבאת שליש, הוא השעור היחידי שיש לו עיקר מהתורה. ולכן, בדברים שחיוב מעשרות נוהג בהם מדאורייתא, אזלינן בתר שיעור זה. ו"תבואה" כוללת דגן ותירוש, ו"זיתים" הם יצהר. ושאר פירות וירקות שאין בהם חיוב דאורייתא קבעו בהם חכמים שיעור מסברא, ובפירות אזלינן בתר חנטה ובירקות בתר לקיטה.

ומשמע מדברי רש"י שסברא זו אינה מועילה אלא לדרבנן. [אך עיין ברש"י די"ד ע"א ד"ה "באספך" ובדברינו לקמן בשיטת התו'. ואפשר, שכאן לא כתב רש"י, אלא שאין לגמ' להקשות מנלן אלא רק בתבואה וזיתים שהם מהתו' ולא בשאר שהם מדרבנן].

מסתבר, שלרש"י עיקר הגדר מדאו' הוא עונת המעשרות, כלומר, השיעור בגידול שראוי לחול על שם פרי ולהקרא אוכל, ובפרק זה חלים עליו דיני מעשרות ולכן מקבל הפרי את הדינים הנוהגים בשעה זו. וכן נראה לענין שביעית שאף שקדושת שביעית אינה תלויה בפרי ובאוכל ומעשרות, וכל דבר שהנאתו וביעורו שוה יש בו קדושת שביעית, וממילא אף קודם שהגיע לעונת המעשרות יש בו קדושת שביעית וכמבואר בשביעית (פ"ד מ"ז — מ"י ובפסחים נב' ע"ב), מ"מ דבר זה עתיד לשמש כאוכל זוהי סיבת קדושתו שהנאתו באכילתו וביעורו שוה, הרי שעת עשייתו לאוכל, בהבאת שליש, היא הסיבה הגורמת לו קדושת שביעית גם קודם לכן. וממילא סברה היא ששעה זו תקבע את חלות דיניו.

בפירות שחיובם בתו"מ הוא מדרבנן, קבעו חכמים את שנתם עפ"י השנה שמחמתה גדלו, ואפי' אם רק חנטו בשנה מסוימת והגיעו לעונת המעשרות רק בשנה הבאה, מתיחס הפרי לשנה שמחמתה גדל ולא לשנה שבה גדל בפועל. בירקות לא שייך לקבוע שנה שמחמתה גדלו, שהרי כל הזמן גדלים והולכים, וגדלים על כל מים ולאו דוקא על גשמי שנה מסוימת, א"כ קבעו חכמים את התיחסות הפרי לשנת הלקיטה, וגידולו האחרון הוא הקובע שאז גדל לצורתו האחרונה.

אפשר להסביר שחכמים קבעו את הלקיטה לא מחמת חשיבות שלב זה מבחינת גידול הפרי, אלא שאז יש נפ"מ בדיני הפרי מבחינת הגברא, הלוקט, ובשעה זו מתחילים הדינים להיות נוהגים בפועל, א"כ קבעו שיתיחס הפרי לזמן הזה ויקבל את דיני שעת הלקיטה.

יש להסביר מה ראו חכמים לתקן תקנתם לא כעין דאורייתא, שבדין תורה דנים אנו על החפצא, על הפרי, והשעה שבה חלים דינים על הפרי, היא השעה הקובעת, אך בדרבנן אין הדין בפרי אלא בגברא, שבפירות שנה זו חייב להפריש מע"ש ובפירות שנה אחרת מע"ע, וממילא הגדרת היחס בין הפרי לשנה מסתבר שתהא עפ"י יחוס גידולו לשנה זו או זו, יבול של איזו שנה הוא. וזה עפ"י חנטה בפרי או לקיטה בירק שעד אותה שעה מוסיף לגדול.

לפי"ז יוצא שבדיני תורה, כגון שביעית, שבה אין חילוק בין דגן תירוש ויצהר ובין שאר פירות וירקות, בכלם נלך אחר עונת המעשרות, שהרי כך צריך להיות בכל דין תורה. ומה שמצאנו שגם בשביעית חלוקים הם בדיניהם, צ"ל שהוא רק בשביעית בזמ"ז - מדרבנן. וכן צריך לומר לרש"י לגבי אורז, דוחן, פרגין ושומשמין שהולכין בהם, לתנא דמתניתין, אחר השרשה וכמבואר טעם הדבר בר"ה י"ג ע"ב, וכתב רש"י שם ד"ה "מתוך", שזמן זה הוא לפי שמעשרותיהם מדרבנן, וא"כ צריך ביאור מדוע גם בשביעית זהו זמנם, וכן הקשה גם בתו' ד"ה "מתוך", ותו' שצריך לומר שזהו בשביעית בזה"ז - מדרבנן. וכן כתב הרא"ש לענין אורז וחבריו בשביעית פ"ב מ"ז.

אלא שכאן נראה שצריך להוסיף טעם, מה ראו לתקן בשביעית בזה"ז שלא כשביעית דא', אלא השוו מדותיהם ותקנו בה כשם שתקנו במעשרות. ולא הי' נכון יותר לתקן שבדבר זה שנהגה בו שביעית בדא' בעונת המעשרות, וכן תנהג במהרה בימינו, גם עכשיו מדרבנן תהי' נוהגת כעין דא' בעונת המעשרות? ונראה לומר, שיש טעם גדול להשוותם, שהרי פירות שביעית פטורים ממעשרות וא"כ פרי שחנט בששית אם יחשב לפרי של שנת השביעית לענין שביעית כיון שהביא שלישי בשביעית, יפטר ממעשרות אף ששייך הוא לשנה הששית למעשרות, ועל כן ראו לתקן תקנה אחת לשניהם, שדין שנתו של הפרי בין למעשרות בין לשביעית יהי' אחד, כדי שדיניהם לא יסתרו זה את זה, והדברים לכאורה מוכרחים בסוגיא שם י"ג ע"ב. שהרי לגבי אורז וחבריו הביאה הגמ' שהזמן הקובע בהם הן לשביעית והן למעשרות הוא ההשרשה. וכשדנה הגמ' בסיבת הדבר לא דנה אלא לגבי מעשרות, אם יש עצה אחרת ללכת בתר לקיטה ע"י בילה עיי"ש, ותמוה לכאורה שסו"ס לשביעית אין עצה זו מועילה. אלא נראה פשוט, שהגמ' לא דנה אלא לענין מעשרות שזהו מקור תקנתם ללכת אחר השרשה, ובשביעית תקנו כך להשוותה למעשרות, ואם במעשרות היתה עצה ע"י בילה ללכת אחר לקיטה, אף בשביעית היו הולכים אחר לקיטה.

מכ"מ בערלה נראה שגם רש"י יודה ששיעור חנטה הוא מדאורייתא, ופירות שחנטו בשנת ערלה. אף אם לא הגיעו לעונת המעשרות אלא אח"כ מכ"מ אסורים לעולם כערלה (ר"ה ו' ע"א וברש"י ד"ה "ופירות") והטעם נ"ל, שהגדרת ערלה אינה נובעת מהפירות אלא מהעץ, ובשלוש שנותיו הראשונות של העץ - גידוליו הם ערלה, ולכן אעפ"י שבפרי חלים דינים רק לאחר שני הערלה - הוא נאסר, כיון שחנט בשנות הערלה, והפרי הוא גידול של שני הערלה של העץ.

ב. שיטת בעלי התוס' בפירות

הר"ש, (שביעית פ"ב מ"ז), ותו' (ר"ה י"ב ע"ב ד"ה "התבואה") כתבו, שדין פירות האילן שהולכים בהם אחר חנטה נלמד מערלה, שפירות שחנטו לפני ט"ו בשבט אסורים מדין ערלה, א"כ הזמן הקובע את דיני הפרי הוא שעת החנטה.

א"כ מדאורייתא בתבואה הולכים אחר שלישי ומהטעם שאמרנו ברש"י, אך באילן שיש בו חנטה, ויש בה לקבוע את שייכות הפרי וכל המשך גידולו לשנה הקודמת, וכפי שהזכיר רש"י (י"ב ע"ב ד"ה "מנא"), וזה עוד קודם שנקבע דינו, מן התורה יש לנו ללכת אחר חנטה. וצ"ע א"כ למה בזיתים אזלינן בתר הבאת שלישי למעשרות ולשביעית - (ר"ה י"ב ע"ב וי"ג ע"ב), ונראה שהו"ה בענבים, עי' תו' (ר"ה י"ב ע"ב ד"ה "התבואה"), ר"ש (שביעית פ"ב מ"ז) - הרי הראיה מערלה, היא גם לזיתים שהחנטה קובעת, וא"כ היינו צריכים לומר שבתבואה אזלינן בתר עונת המעשרות כנלמד מהפסוק "לשלוש השנים" - "אל תיקרי לשלוש אלא לשליש" (ר"ה י"ג ע"א)

ובכל הפירות נלך אחר חנטה. ונראה שיש לחלק בזיתים בין דינם בערלה לבין דינם בתרו"מ. שערלה נוהגת בכל הפירות מצד היותם גידולי שנות ערלה של העץ, א"כ גם בזיתים נוהגת בהם ערלה, כיון שהם פרי ולכן קובעת החנטה. אבל בתרו"מ מדאו' החיוב הוא רק בזיתים (וענבים) מצד חשיבותם שראויים לעשות מהם שמן, וכלשון הפס' "יצהר", ומצד זה התחייבו בתרו"מ (ודעת הרמב"ן שרק שמן חייב בתרו"מ ולא זיתים), ולכן אזלינן בהם בתר שליש כיון שרק אז יש בהם את חשיבותם שאפשר להוציא מהם שמן (כמבואר בשביעית פ"ב מ"ט).

מדין זה של תורה יש לנו ללמוד שזיתים וענבים שונים משאר הפירות, שבהם שמנם ויינם הוא פריים, ולכן יש לו דין משקה לברכות ולטומאה ולסחיטה, משא"כ בשאר פירות שהמיץ שבהם הוא כזיעה בעלמא. א"כ יש לומר שכשם שבתרו"מ נתחייבו מפני שזהו פריים, אף לשביעית שקדושת כל הצומח הוא בדבר שהנאתו וביעורו שוה, והנאתו זו היא סיבת קדושתו, וא"כ יש להתבונן מה יעודו של הפרי שהוא סיבת קדושתו, וע"כ בזיתים וענבים נלך אחר שמנם ויינם, וממילא יש לנו ללכת בהם גם לשביעית אחר עונת המעשרות ולא אחר חנטה.

אף בירקות, שהולכים בתר לקיטה, לר"ש ולתו', היו סברה דאו' שנלמדת מהפס' "באספך מגרנך ויקברך" – "מה גורן ויקב מיוחדין שגדילין על כל מים" וכו' (ר"ה ד ע"א) והוא לימוד גמור. ואף שמעשר ירק דרבנן, למדנו מהפס' לשביעית דאו' "באי אינו ענין" וכמבואר בתו' (ר"ה י"ד ע"א) ד"ה "מה גורן" בתי' השני, וכן קידושין ג' ע"א ד"ה "מה ירק". ורש"י לשיטתו כתב שם שהוא אסמכתא בעלמא.

יש לעיין בטעם הדבר, מדוע נשתנו מדאו' בזה שגדלים על כל מים מתבואה שהולכים בה אחר שליש, שאם נאמר שבהבאת שליש בתבואה כבר תלו דיניה כיון שראוי לאכילה, הרי בירק ודאי נכון לומר כך בעונת המעשרות דידי', ומדוע ישתנה דינו עד לקיטתו? ונצטרך לומר שירק ככל שגדל, הוא מוסיף גידול תמיד, וכפנים חדשות ונשתנה לגמרי, וכאילו ירק חדש הוא ואינו מה שהי' קודם לכן והיו בו דינים אחרים מאז עונת המעשרות דידי', ואין לנו כרגע אלא הירק שלפנינו שאין אנו מיחסים את גידולו אלא לשעה האחרונה. ויותר נראה לומר, שדין עונת המעשרות בתבואה אינו שכבר נתחייבה כיון שראוי' לאכילה, אלא שלענין יחוס השנים נכון ליחסה לשנה זו כיון שבה גמרה לגדול במובן מה, שתבואה שהביאה שליש אין המשך גידולה חשוב ומשמעותי כגידולה עד עכשיו. אבל בירקות, כל שמוסיפים וגדלים הוא גידול חדש וזהו טבעם שגדילים תמיד כבתחילה ולא כתבואה שבהבאת שליש אפשר לומר שכבר נשלמה במובן מה וזהו עיקר גידולה. ולפי"ז הדגש העיקרי בעונת המעשרות של תבואה אינו שכבר גדלה, אלא שכבר נגמר גידולה במובן מה. וזהו שכתב תו' (י"ג ע"ב ד"ה "אחר גמר פרי"), שגם בירק זמנו הוא גמר פרי. ולפי"ז גם בתבואה אין הטעם מפני שכבר חלו דיניו של הפרי ושוב לא משתנים, אלא יש לומר שזהו גמר גידולו העיקרי ולכן נקרא הוא פרי של שנה זו. וכן משמע ברש"י י"ד ע"ב ד"ה "באספך".

יש להוסיף ולהסביר שאולי זהו היסוד הפשוט יותר ללכת אחר סוף גידול הפרי ולומר שזהו הקובע לאיזה שנה שייך הפרי, אלא שכשיש דבר אחר להיתלות בו, חנטה או הבאת שליש, חייבים אנו לומר שלשנה שהחנטה או הבאת שליש מתיחסת, לשנה זו הפרי שייך, וכשאין מה שייחס את הפרי לשנה מסוימת, חוזרים אנו לפשוט, לומר שאזלינן בתר הסוף. וכן משמע בר"ה (י"ד ע"א) שהטעם של ר"ע שגדילים על כל מים, אינו מבאר לכאורה מדוע נלך אחר שנה הבאה, אלא שהוא מסביר מדוע אין סיבה לשייכו לשנה קודמת או לאיזו שנה בכלל, וממילא יש ללכת

אחר הסוף. לכאורה גם טעמו של ר"י הגלילי: שאין לשנה קודמת עדיפות על שנה הבאה, ומה עדיפותה של שנה הבאה? לא אמר.
 [יש להוסיף: לטעם הראשון שאמרנו, שבירק לעולם הוא גדל ונעשה כדבר חדש והניב חדשות וכאילו אינו הירק הראשון, אפשר להסביר בזה מה שמשמע בר"ה (ט"ו ע"א וברש"י שם ד"ה "אל אביי" ובתו' ד"ה "בשלמא"), שירק שגדל בשביעית ויצא למוצאי שביעית, כיון שהולכים אחר לקיטה יתחייב גם בתו"מ. ויש לעיין, שהרי בהיותו בתוך השביעית ודאי שנהג בו דין הפקר לכל דבר וממילא לכאורה נפטר כבר מתו"מ, ואף שהולכים בו אחר לקיטה להחשיבו כפרי של שמינית, מ"מ הרי בפועל ה' כבר הפקר שכך ה' דינו בתוך השביעית. אך אם נאמר שבירק לעולם הוא פנים חדשות, וממילא ירק זה של שמינית חייב במעשרות כיון שכעת אינו קשור כלל למה שה' לפניו, וכאילו מתחייב רק בגלל מה שכעת גדל, ולא רק לענין יחוס השנים, יהי' ניחא].

כאורו וחבריו ראוי' ה' שדינם יהי' כשאר ירקות, שהם גדלים על כל מיכ, ובתר לקיטה, וכמשמע בגמ' בר"ה ומפורש בתו' (שם י"ג ע"ב ד"ה "מתוך"), וכן קימ"ל להל' כשמואל שם שהכל הולך אחר גמר פרי ובי' התו' שזהו דינם של כל הירקות (ברש"י שם י"ג ע"ב ד"ה "אישתמיטתי" משמע שזהו דין בכל הקטניות ולא כרמב"ם פ"א ממע"ש ה"ב). אך לדעת תנא דמתניתין שביעית פ"ב מ"ז, דינם של אורו וחבריו נקבע עפ"י ההרשה. ואף דין זה לתו' ולר"ש דין תורה הוא ונלמד מהפס' כפי שהביאו תו' (י"ג ע"ב ד"ה "מתוך") מתו"כ, וכן הביא הר"ש בשביעית. וצ"ב מדוע השתנה דינם?
 הטעם שאומרת הגמ' בר"ה (י"ג ע"ב) מתוך שעשוין פרכים פרכים נראה שאינו אלא מדרבנן, ולענין תו"מ בלבד שהם מדרבנן, וכמו שמבואר בפשטות בסוגיא שאם היינו מוצאים עצה אחרת להפרשה, דיש בילה, היינו מסתפקים בה, אלא שצ"ב מדוע הגמ' מבקשת טעם חדש לתו"מ דרבנן, ולא אמרה שתקנו בהם תו"מ עפ"י דין תורה שלהם כשביעית, שנשתנו משאר ירקות?

ג. דעת הרמב"ם – חנטה.

הרמב"ם פסק (פ"א ממע"ש ה"ב ופ"ד משו"י ה"ט) שהחנטה באילנות היא עונת המעשרות, וא"כ לדעתו אין הבדל עקרוני בין תבואה, וה"ה קטניות, שאזלינן בתר שליש ובין אילנות שאזלינן בתר חנטה, שבשניהם הקובע הוא עונת המעשרות. וניחא בזה יותר לדעת הרמב"ם, שהרי לדעתו מן התורה כל פירות האילן חייבים בתו"מ ודינם נקבע עפ"י החנטה ומדוע ישתנו מענבים וזיתים? אלא שבאמת דין אחד לכולם והוא עונת המעשרות. וכן ל' הגמ' (ר"ה ט"ו ע"ב) שנקטה לגבי זיתים שחנטה צריכה לקבוע בהם, (עיין שם תו' ד"ה "כגון") ניחא לדעת הרמב"ם. וגם לשיטתו נצטרך לומר שנשתנה דין הירק מאחד הטעמים שבארנו בדעת התו'. ומה שנשתנה דינם של אורו וחבריו צ"ב בין לדעה ההולכת בתר השרשה ובין לשמואל להל' שהולכים בתר גמר פרי, במה נשתנו משאר קטניות שהולכים בהם אחר הבאת שליש, דהיינו שאינם גדלים על כל מים? (ולא כתו' לעיל) ובמה נשתנו אורו וחבריו? ולרמב"ם ודאי שכל סברות אלו נוגעות אף לשביעית דאורייתא, שהרי לא חילק.

דעת הרמב"ם באתרוג

באתרוג נחלקו התנאים, דעת ר"א, (ר"ה י"ד ע"ב), שאתרוג הוא כאילן לכל דבריו והולכים בו אחר חנטה ודעת ר"ג דרק לענין מעשרות הולכים בו אחר לקיטה, ודעת רבותינו באושא, (ר"ה ט"ו ע"א, וכן המשנה בסוכה ל"ט) שגם לענין שביעית הולכים

בו אחר לקיטה, וכן פסק הרמב"ם (מע"ש פ"א ה"ו ובשו"י פ"ב הי"ב), אלא שמ"מ החמיר במעשרות ללכת גם אחר חנטה, (פ"א ממע"ש ה"ו ובה' שו"י הנ"ל) על יסוד דברי ר"י ור"ל (ר"ה ט"ו ע"ב), כך לדעת האו"ש ה' מע"ש, ולדעת הכס"מ בשו"י הנ"ל, גם בשביעית יחמיר לילך גם בתר חנטה כי מספקא לי' כמי לפסוק, אף שהרמב"ם לא הזכיר כלל מענין זה לגבי שביעית. וצ"ב דעת ר"ג. דודאי אפ"ל שאתרוג כעץ הוא לכל דבר ואף שגדל על כל מים לא השתנה דינו, שהחנטה קובעת והיא עיקרית גם בו, וכן אפשר להבין דעת רבותינו דאושא שנלך בו אחר לקיטה לכל דבר, שכן גדל הוא על כל מים ולכן נלך אחר הסוף כפי שנתבאר בירק, [ומחלוקתם נראית, האם גדל על כל מים מבטל רק חשיבות של הבאת שלישי, או גם זו של חנטה?], רק לענין ערלה גם באתרוג חנטה קובעת, כפי שהוזכר לעיל לגבי זיתים, דדין ערלה תלוי בשנות העץ וביחס הפרי לשנות העץ, ובזה סברה היא שחנטה תקבע בין לזיתים בין לאתרוג כשאר פירות האילן. אך דעת ר"ג צ"ב מה טעם לחלק בזה בין מעשר לשביעית? ולתו' (קידושין ג' ע"א) נחא, שבאמת גם לדעת ר"ג חנטה קובעת באתרוג, אלא שלמעשרות שהם דרבנן קבעו שנלך אחר לקיטה כירק כיון שגדל על כל מים. אך לרמב"ם שמעשר אתרוג דאו' צ"ב. [ולפי שיטה ראשונה בתו' שם, אפשר אולי לישוב גם לרמב"ם עיי"ש].

נראה לומר שיש לחלק בין מעשר לשביעית. שבמעשר עיקר השאלה אינה על חיובו במעשר אלא באיזה מעשר, וי"ל אם כן, ששאלת יחוסו לשנה מסוימת אינה אלא בגברא, ליבול של איזה שנה מתיחס פרי זה כדי לעשרו במעשר המוטל עליו, על האדם. בשנה זו, שהחילוק בין מע"ש למע"ע, מסתבר לומר שאינו החפצא שבטבל, וודאי כן לגבי דין הפרשה מן החדש על הישן. ובזה סברה גדולה היא ללכת אחר סוף גידולו בכל דבר שגדל על כל מים, [בפרט שדי לנו לומר שיותר מתיחס הוא לשנה זו מלשנה קודמת], אך בשביעית, שהשאלה היא אם פרי של שנת השביעית הוא שיש בו קדושת שביעית? כאן ס"ל לר"ג שחנטתו של אתרוג קובעת בו את דינו, אם יש בו סיבת חיוב או לא, ומדוע נפטרהו כיון שנלקט בשמינית והרי באמת נחנט בשביעית וזוהי סיבה לחיובו, ואם חנט בששית אין בו סיבה לחיובו ושוב לא יתחייב. בירק צריך לומר לפי זה, שכיון שיצא לשנה השמינית וממשיך לגדול, יש סיבה לומר שאינו כירק הראשון וכפנים חדשות וכפי שנתבאר לעיל בדרך הראשונה. אך באתרוג אף שגדל על כל מים, אין בזה אלא כדי ליחסו יותר לשנה האחרונה, שאז נגמר וכפי שנתבאר בדרך השני' למעלה. ולדעת ר"ג אין טעם זה מועיל אלא למעשר. אך להל' אנו פוסקים שגם לשביעית די בזה גם לאתרוג, ונראה שגם לשביעית די לנו שזה נקרא פרי של שמינית וממילא אין בו קדושת שביעית, שקדושת שביעית אינה חתיכא דאיסורא או דקדושה שפירות אלו מורכבים מהם, אלא שפרי שיש לנו לומר עליו שהוא פרי של שנת השביעית זוהי קדושתו, ואם אינו מתיחס לשנת השביעית לפי הגדרותיו, אין בו איסור כלל.